

HVAD SKAL ALT DET BLOD GØRE GODT FOR? OM BLOD OG BLODRITUALER I GAMMEL TESTAMENTE

Ph.d.-studerende, cand.theol. Anja Smedstrup Christensen

Blod – Hvad skal det (dog) gøre godt for?¹

Blod spiller en vigtig rolle i de gammeltestamentlige tekster og ritualer. Dette ses bl.a. ved de betydninger og funktioner, blodet tilskrives i de bibelske tekster, og i de forskrifter, Gammel Testamente fremsætter omkring den rette håndtering af blod. Jesu blod indtager også en vigtig rolle i de nytestamentlige skrifter og den deraf udspringende kristne tradition. Det siges f.eks. i Hebræerbrevet 9,12, at: »... ikke med blod af bukke og kalve, men med sit eget blod, gik han [dvs. Jesus] én gang for alle ind i det Allerhelligste og vandt evig forløsning«. Dette vers fra Ny Testamente trækker på associationer til den årlige Forsoningsdag i Gammel Testamente (3 Mos 16), hvor blodet fra et syndofferdyr, dvs. et *ḥaṭṭā't*-offer (חַטָּאת), blev bragt helt ind i det Allerhelligste i helligdommen.

Op igennem kirkehistorien er funktionen af Jesu blod i forbindelse med frelses-

gerningen også blevet tolket i lyset af de gammeltestamentlige ritualer. Kirkefaderen Justin Martyr (ca. år 100-165) skriver således i sit første forsvarsskrift, at Jesus gennem sin lidelse »med sit blod skulle rense dem, der tror på ham« (Thyssen 1996, 77). Igen danner Gammel Testamente baggrunden for denne forståelse af Jesu blod som et renselsesmiddel, som man for eksempel ser det i 3 Mos 16,19: »... og med sin finger skal han [dvs. ypperstepræsten] stænke noget af *blodet* syv gange på det [dvs. brændofferalteret] og *rense* og hellige det for israeliternes urenhed« (min kursivering). Forståelsen og fortolkningen af de gammeltestamentlige blodritualer har altså teologisk indflydelse på centrale tematikker indenfor kristendommen.

I de sidste årtier er der i den gammeltestamentlige forskning kommet fokus på en bestemt type af blodritualer og deres mening(er) og funktion(er), herunder *ḥaṭṭā't*-offeret, og nye aspekter er dukket

frem, hvilket nuancerer traditionelle forståelser af disse ritualer. Når jeg skriver betydninger og funktioner i flertal, er det for at understrege, at ritualerne ikke bare har én betydning og én funktion, men at dette kan variere alt afhængig af konteksten. I denne artikel vil jeg give et overblik over de betydninger, der knytter sig til blodet i Gammel Testamente, og nogle af de funktioner, blodet har i en rituel kontekst med særligt fokus på *hattā't*-offeret. Det er ikke målet at give en fuldstændig oversigt og analyse heraf, men jeg vil forsøge at give et indblik i nogle af de aspekter, forskningen har bragt frem i lyset i de sidste årtier, og som jeg finder interessante. Men lad os først kigge på, hvorfor »blod« i gammeltestamentlig forstand er værd at beskæftige sig med. For os i dag er blodritualer jo et fremmedartet fænomen, og de hører til i en tilværelsesforståelse, der synes at ligge langt fra vores. Spørgsmålet om, »hvad alt det blod skal gøre godt for« presser sig derfor på, og jeg vil i det følgende forsøge at give nogle svar herpå.

Blod – Et mangefacetteret begreb

Det hebraiske ord for blod *dām* (דָּם) forekommer ca. 360 gange i Gammel Testamente. Det er den eneste term for blod i Gammel Testamente, og det dækker både over menneske- og dyreblod. Begrebet refererer dog ikke kun til den røde væske, der cirkulerer i menneske- og dyrekroppe. Blod har i Gammel Testamente flere betydninger, og for at forstå blodets vigtige rolle i Gammel Testamente, må vi se på disse betydninger.

Blod bliver opfattet som en kraftfuld substans, idet blod på den ene side bliver associeret med »liv«. Da Noa har forladt arken, siger Jahve således til ham i 1 Mos 9,4: »Men kød med liv i, med blod i, må I ikke spise« (se også 3 Mos 17,11; 5 Mos 12,23). I Gammel Testamente kan blod også råbe fra jorden: »Herren sagde: 'Hvad er det, du har gjort? Din brors blod råber til mig fra jorden'« (1 Mos 4,10), og blodet fra en myrdet person kræver hævn: »Det er blodhævneren, der skal slå drabsmanden ihjel; Når han træffer ham, skal han slå ham ihjel« (4 Mos 35,19). Associationen mellem blod og liv er en forestilling, de gammeltestamentlige skrifter deler med resten af Nærorienten (Gudme 2019, 65-66), hvilket en række nærorientalske tekster vidner om. Det fortælles bl.a. i den babylonske skabelses- og syndflod-smyte, *Atrahasis*, at mennesket skabes bl.a. af blodet fra guden We-Ilu (Lambert og Millard 1969, 58-59). Blodet opfattes altså som en vital kraft, både i Israel og i Nærorienten. På den anden side associeres blod i Gammel Testamente også med modsætningen til liv, dvs. død, ud fra en intuitiv menneskelig erfaring: hvis blodet forlader kroppen, betyder det tab af liv. Da Josefs brødre sender hans kjortel tilsølet i dyreblod til deres far, Jakob, udbryder Jakob: »Et rovdyr har ædt ham!« (1 Mos 37,31-33). Ergo, Josef er død, siden hans blod har forladt kroppen og nu er på kappen. Således refererer vendingen »at udgyde blod« i Gammel Testamente også til en voldelig død, såsom drab og mord, jf. Ezekiel 18,10: »Så får han en søn, der bliver voldsmand og udgyder blod«. Begrebet »blod« i Gammel Testamente har

dermed en dialektisk betydning, idet blod både associerer til liv og død (Eberhart 2017).

Det har også stor signalværdi i forhold til blodets særlige rolle, når Gammel Testamente oplister en række forskrifter omkring den rette brug og den rette håndtering af blod. Som vi har set i 1 Mos 9,4 identificeres blod med liv, og denne identifikation fører til forbuddet mod at indtage blod sammen med kød (se også 3 Mos 17,10-12,14; 5 Mos 12,23), dvs. blodet er ikke tiltænkt menneskelig konsumering. Derfor skal dyreblod, der udgydes i forbindelse med jagt, løbe fra vildtet og dækkes med jord (jf. 3 Mos 17,13). Dyreblod indgår derimod i rituelle sammenhænge, hvor de gammeltestamentlige ritualtekster udviser forsigtighed i forhold til, at offerblodet bliver placeret på det rette sted. Således skal det offerblod, som ikke stænkes eller smøres på helligdommen og dets objekter, hældes ud ved alteret (eksempelvis 3 Mos 1,11). Blodet kan altså ikke anvendes eller håndteres efter menneskers forgodtbefindende, hvilket også relaterer til det følgende.

Blod er en kraftfuld substans, der kan ændre personer og objekters (rituelle) tilstand/status i negativ eller positiv retning, alt efter konteksten. Blod kan gøre mennesker og objekter rituelt urene. Dette er tilfældet med den menstruerende kvinde beskrevet i 3 Mos 15. Kvinden er uren under sin menstruationsperiode, og hun kan overføre sin urenhed til andre mennesker eller objekter ved fysisk kontakt (v. 19-24). Rituel urenhed har konsekvens for helligdommen, idet den rituelle urenhed gør helligdommen uren,

jf. 3 Mos 15,31: »I skal befri israelitterne for deres urenhed, så de ikke dør på grund af deres urenhed, fordi de gør min bolig, som er hos dem, uren« (se også 4 Mos 19,13,20). Blod er altså en kilde til urenhed. Men blod har også kraft til at ændre personer og objekters tilstand/status positivt (og kan endda også være løsning på en uren tilstand). Det ser vi, når blod fra et offerdyr bruges i rituelle sammenhænge, og mange af disse blodritualer finder vi udførligt beskrevet i 3 Mos. Blodritualerne kan deles op i tre kategorier: Pesach (Påskens), renselsesritualer og kultiske offerritualer. 1) I det første tilfælde har blodet fra Påskelammet i 2 Mos 12 en apotropæisk (dvs. beskyttende) effekt, således at de huse, hvor blodet fra påskelammet er smurt på husets overligger og dørstolper – dér går døden ikke ind. 2) Blodet kan også anvendes som et rituel renselsesmiddel. Personer og huse, der er angrebet af spedalskhed,² stænkes syv gange med dyreblod blandet med kildevand, og personen og huset erklæres derefter for rent (3 Mos 14,49ff). 3) Endelig har vi en række kultiske offerritualer, hvor blodet indgår som en vigtig rituel ingrediens (Eberhart 2017). Det skal her nævnes, at blodet altid adskilles fra dyrekroppen i de ritualer, hvor der indgår et offerdyr. Offerdyr anvendes i forbindelse med brændofferet (3 Mos 1), måltidsofferet (3 Mos 3), syndofferet (3 Mos 4) og skyldofferet (3 Mos 5), hvorimod der i afgrødeofferet (3 Mos 2) bliver anvendt mel, olie og røgelse (enten ubagt eller bagt) som offermaterialer. I brænd-, måltids- og skyldofferet hældes blodet ud på/ved brændofferaltret, og det ser ud til, at denne handling ingen

rituel betydning har, da der ikke knyttes nogen funktion hertil (se eksempelvis 1 Mos 1,5). At blodet hældes ud ved alteret, kan være udtryk for, at blodet, dvs. livet, gives tilbage til Gud, som er livgiver. I kultiske sammenhænge kan blodet smøres på personer, hvilket f.eks. er tilfældet ved præsteindvielsen af Aron og hans sønner. Her bliver blodet fra en indsættelsesoffervædder smurt på Arons højre øreflip, højre tommelfinger og højre storetå, og det samme ritual udføres på Arons sønner (jf. 3 Mos 8,22-24). Blod fra offerdyr kan også stænkes eller smøres på helligdommen og dens objekter (Eberhart 2012, 205-206), hvilket vi skal se nærmere på i det følgende.

***Ḥattā't*-offeret – Et ritual for sig**

I rækken af de forskellige gammeltestamentlige ritualer, hvor der indgår blod, skiller særligt et ritual sig ud, nemlig det såkaldte *ḥattā't*-offer, i dansk oversættelse oversat med »syndoffer«. *Ḥattā't*-offeret adskiller sig fra de andre blodritualer, da det kun er i dette ritual, at præsten udfører en detaljeret blodapplikation i helligdommen. Ydermere er det kun i forbindelse med stænkning af *ḥattā't*-blodet på sone-dækket over Pagtens Ark, at ypperstepræsten må træde ind i det Allerhelligste, dvs. stedet, hvor Gud har taget bolig på jorden (jf. 2 Mos 40,34ff). *Ḥattā't*-ritualet bliver udførligt beskrevet i 3 Mos 4 i forbindelse med et samlet ritual-lovkompleks i 3 Mos 1-7 (jf. ovenfor. Kapitel 6-7 giver yderligere instruktioner omkring de fem ofre). Disse rituallove er sammen med resten af Moseloven foreskrevet af Jahve under israeliternes vandring i Sinai-ørkenen.

3 Mos 4 beskriver ritual-proceduren for *ḥattā't*-offeret, der skal bringes for uforsætlige synder (v. 2) begået af enten den salvede præst (v. 3-12), hele Israels menighed (v. 13-21), fyrsten (v. 22-26) eller den enkelte israelit (v. 27-35). Hvis *ḥattā't*-offeret bringes for præsten eller Israel, bringer den embedshavende præst blodet fra et slagtet dyr ind i det forreste rum i Åbenbaringsteltet, hvor han stænker blodet syv gange foran forhænget ind til det Allerhelligste samt stryger blodet på hornene på røgelsesofferalteret, som står i det forreste rum i helligdommen. Denne ritual-procedure er mere omfattende end *ḥattā't*-offeret for fyrsten eller den enkelte israelit. I disse to tilfælde forekommer *ḥattā't*-ritualet i en kortere form: præsten stryger (kun) *ḥattā't*-blodet på hornene på brændofferalteret, som er placeret i forgården til Åbenbaringsteltet. I alle fire tilfælde hældes resten af blodet ud ved brændoffer-alterets fod. *Ḥattā't*-offeret kan således udføres som et enkeltstående ritual, når situationen kræver det, dvs. ved uforsætlige synder. Men ritualet kan også udføres sammen med en række andre ofre i et overordnet ritual. Dette ser vi bl.a. i 3 Mos 16, som omhandler Forsoningsdagen. Her indgår *ḥattā't*-offeret som et led i en række af ritualer, hvor hhv. Aaron og folkets *ḥattā't*-offer bliver efterfulgt af et eliminationsritual (udsendelsen af Azazel-bukken, som bærer alle israeliternes synder ud i ørkenen, jf. v. 20-22) og to brændofre, et for Aron og et for folket. Stænkning og påsmøring af blod i forbindelse med Forsoningsdagen er her på sit højeste, da blodet bringes ind bag forhænget i det Allerhelligste, og dette finder kun

sted én gang årligt (3 Mos 16,34). Ikke alene beskriver de bibelske tekster disse ritualer, men Gammel Testamente knytter også visse funktioner til *ḥattā't*-offeret, og her er særligt ét verbum på spil.

Kipper – Fortolkning af *ḥattā't*-ritualet

Effekten af *ḥattā't*-ritualets udførelse udtrykkes i de gammeltestamentlige tekster ofte med verbet *kipper* (כִּפֶּר), på dansk traditionelt oversat med »at skaffe soning«. Det kommer bl.a. til udtryk i forbindelse med Forsoningsdagen. Efter præsten har stænket blodet fra sit eget og fra folkets syndoffer-dyr på sonedækket inde i det Allerhelligste, konkluderes der: »På den måde skaffer han (dvs. præsten) helligdommen soning (*kipper*) for israeliternes urenhed og for deres overtrædelser; alle deres synder« (3 Mos 16,16a). De sidste årtiers forskning peger på forskellige aspekter ved *ḥattā't*-offeret, og her er det væsentligt, hvordan man forstår og oversætter *kipper*. Jeg vil i det følgende forsøge at udfolde det lidt mere.

Jacob Milgrom har haft stor indflydelse på forståelsen af *ḥattā't*-blodets funktion, hvorfor der i det følgende vil være fokus på hans fremstilling heraf.³ Milgrom fremfører i sin kommentar til 3 Mosebog (Milgrom 1991), at den traditionelle oversættelse af *ḥattā't*-offeret som et forsoningsoffer må opgives. For det første viser konteksten, at *ḥattā't*-offeret (også) bliver bragt for mennesker og objekter, der ikke har syndet. Dette er eksempelvis tilfældet med kvinden, der lige har født (3 Mos 12): Efter at kvindens renselsesdage er ovre, skal hun bringe et *ḥattā't*-offer,

men kvinden har ikke syndet ved at føde et barn – tværtimod: I Skabelsesberetningen tilskynder Gud mennesket til at blive frugtbare og talrige (1 Mos 1,28). Så når der ikke er begået nogen synd, bliver *ḥattā't*-ritualet altså heller ikke udført som soning for en synd. For det andet fremfører Milgrom, at ordet *ḥattā't* etymologisk er beslægtet med verbet *ḥittē* (חִטֵּה׳piel), der betyder »at dekontaminere«. For det tredje har *ḥattā't*-vandet, der bruges i forbindelse med indsættelsen af levitterne, en rensende funktion (jf. 4 Mos 8,7). *Ḥattā't*-vandet består af frisk vand iblandet asken fra en lydefri rød ko, som karakteriseres som et *ḥattā't*-offer, jf. 4 Mos 19,1-9.17). Milgrom anser derfor offeret som et renselses-ritual. Dette finder han yderligere belæg for i sin undersøgelse af verbet *kipper*, som Milgrom oversætter med »at rense«. Milgrom finder her en etymologisk sammenhæng mellem *kipper* og det akkadiske verbum *kuppuru*, der i nogle tilfælde har den abstrakte betydning »at rense« (Milgrom 1991, 253-256). Endelig konkluderer Milgrom, at bl.a. brugen af præpositioner efter verbet *kipper* angiver, *hvem* eller *hvad* der renses: »... what is the object of the hattat purification? ... that which receives the purgative blood: the sanctuary and its sancta« (ibid., 256). Det er helligdommen, der renses, og dette sker ved stænkning og påsmøring af blod på helligdommen og dets objekter. Helligdommen skal renses for den urenhed, der har sat sig herpå, enten pga. israeliternes fysiske urenhed (eksempelvis kønsligt udflåd eller kontakt med en død; se 3 Mos 11-15) eller deres (u) forsætlige synder. Renselse af helligdom-

men er vigtig, for hvis urenheden får lov til at hobe sig op, må Gud bryde op fra sin bolig (hvilket Ezekiel bliver vidne til, jf. Ezekiel 10-11). Noget af det overraskende i Milgroms opfattelse af *ḥattā't*-ritualet er, at *ḥattā't*-ritualet kun har indflydelse på helligdommen, ikke på den, som bringer offeret (den, som bringer offeret, tilgives ved omvendelse; Milgrom 1991, 256-258; 1080); det er helligdommen, der renses, ikke den, som bringer *ḥattā't*-offeret. Milgrom har bidraget betydeligt til forskningen angående *ḥattā't*-ritualet ved at fremhæve renselsesaspektet herved, men spørgsmålet er, om denne betoning er for entydig?

Nyere forskning omhandlende *ḥattā't*-ritualet og verbet *kipper* peger på, at *kipper* er et mangefacetteret begreb, som fortolker (men ikke beskriver) de ritual-handlinger, der sker i helligdommen. Det vil sige, at verbet er en generel og overordnet term, der inkluderer de mere specifikke verber, der ofte står i forbindelse med *kipper*, eksempelvis *ḥittē'* »at fjerne synd«⁴ (3 Mos 8,15; Ezekiel 43,20), *ṭihar* »at rense« (3 Mos 16,19) og *qiddēš* »at hellige« (3 Mos 8,15; 16,19. Gilders 2004, 137). Endvidere påpeger den tyske professor Christian Eberhart, at meget taler for, at *kipper* konkluderer på en yderligere rituel handling udover blodritualet i *ḥattā't*-offeret. Efter præsten har udført stænkningen og påsmøringen af *ḥattā't*-blodet på de hellige objekter, skal han skære syndofferdyrets fedt fra resten af dyret og brænde det på brændofferalteret (jf. 3 Mos 4,8-10). Da verbet *kipper* står efter udførelsen af blodritualet og afbrændingen af fedtet (se eksempelvis 3 Mos

4,19-20), betyder det, at afbrændingen af syndofferdyrets fedt på brændofferalteret også er en del af *kipper*-processen. Soning i forbindelse med *ḥattā't*-ritualet effektueres således ikke kun igennem stænkning og påsmøring af blod; afbrændingen af fedt indgår også som et led i *kipper*-processen (Eberhart 2011, 28).

Lev 17,11 – Et nøglevers

Som vi har set indtil nu, bliver blod anvendt rituelt til at skaffe soning (i ordets brede betydning). Men hvorfor er det lige blod, der anvendes? Indenfor gammeltestamentlig forskning har 3 Mos 17,11 traditionelt været anset for at være et nøglevers i svaret på dette spørgsmål, da dette vers – som det eneste sted i Gammel Testamente – giver et eksplicit rationale for kultisk blodapplikation (stænkning og påsmøring af blod): »For kødets liv er blodet, og det har jeg givet jer til at komme på alteret for at skaffe soning (*kipper*) for jer; det er blodet, der skaffer soning (*kipper*), fordi det er livet«. I dette vers associeres eller identificeres blod med liv, blod er liv. Det er kun 3 Mos 17,11, der forklarer funktionen af stænkning og påsmøring af blod på alteret, dvs. *kipper*, og hvordan blodet kan opnå denne funktion, nemlig at blodet er identificeret som liv. Således er identifikationen af blod som liv forbundet til kultisk blodapplikation i 3 Mos 17,11, hvilket gør dette vers til en vigtig komponent i forbindelse med fortolkningen af blodritualer i Gammel Testamente. Det er dog ikke alle gammeltestamentlige forskere, der anser dette vers som fortolkningsnøglen til blodritualerne i Gammel Testamente. Men tager man 3 Mos 17,11

for pålydende, er det i kraft af blodets identifikation med liv, at det har en forsonende (igen i ordets brede betydning) funktion. Verberne, der akkompagnerer *kipper* (*ḥiṭṭē*, *ṯihar*, *qiddēš*), taler også for, at der er en forbindelse mellem blodritualer og forsoning: »They indicate that atonement has to do with the removal of sin and impurity from the sanctuary and/or humans ...« (Eberhart 2011, 27). Ifølge Eberhart handler blodritualerne altså om at fjerne *både* synd og urenhed fra *både* mennesker og fra helligdommen. Men hvordan opnår blod forsoning?

Der er givet forskellige bud på dette, men jeg vil her fremhæve Eberharts fremstilling, der ud fra de bibelske tekster giver en forklaring på blodets rolle og betydning i *ḥaṭṭā't*-ritualet. Eberhart ser 3 Mos 17,11 sammen med 3 Mos 6,17-23 som nøglen til forståelsen af anvendelsen af blod og blodets sonende funktion. Eberhart peger på, at begge tekster taler om soning gennem en blodapplikation på helligdommens inventar, men de begrundes soningen forskelligt. Som vi har set, begrundes 3 Mos 17,11 blodets sonende kraft med, at blod er liv. I 3 Mos 6,17-23 bestemmes *ḥaṭṭā't*-offeret som højhelligt (v. 18, 22), og denne hellighed overføres ved fysisk kontakt, også ved kontakt med *ḥaṭṭā't*-blodet (v. 20). Begge tekster begrundes altså, hvorfor lige netop blod tilvejebringer soning: Blod *er* liv og indeholder liv, og blod soner ved fysisk kontakt, da blod er helligt (Eberhart 2002, 260-261). Det er dog ikke helt entydigt i de bibelske tekster, hvorfor netop lige blod/liv siges at bringe soning. En gren af forskningen peger på, at dette kan have

rod i den gammeltestamentlige forestilling om, at udgydt blod (dvs. drab) skulle »betales« med morderens blod, jf. 4 Mos 35,33: »I må ikke vanhellige det land, I bor i. Blod vanhelliger landet, og for det blod, der udgydes i det, kan der kun skaffes landet soning ved blodet af den, der udgød det«. Denne forestilling om blod som betalingsmiddel er blevet overført til *ḥaṭṭā't*-offerets blodritual, og blodet som forsonende kraft i forbindelse med blodhævn er i kultiske sammenhænge blevet et middel, hvormed synd sones (Feder 2011, 167-207, 265-266).

Opsummering

Blod er per intuitiv menneskelig erfaring en vital substans, og denne forståelse af blod var også en del af den israelitiske begrebsverden. Således bliver blod i Gammel Testamente associeret med to store yderpunkter, nemlig liv og død, samtidigt med, at blod tillægges kraften til at ændre personer og objekters (rituelle) status. I kultiske sammenhænge kan blod påføres mennesker samt helligdommen og hellige objekter, og effekten af disse blodritualer udtrykkes ofte med verbet *kipper*, »at skaffe soning«. Det ser ud til, at dette verbum er et overordnet begreb, der sammenfatter forskellige virkninger af blodritualerne såsom »at fjerne synd«, »at rense« og »at hellige«, hvilket indikerer, at soning handler om at fjerne synd og urenhed fra helligdommen og mennesker. Samtidigt er *kipper* et resultat af *både* blodritualet og afbrænding af syndofferdyrets fedt. Som det eneste sted i Gammel Testamente giver 3 Mos 17,11 et rationale for kultisk blodapplikation: blod skaffer soning, fordi

blod er liv. Således spiller blodet en vigtig rolle i de gammeltestamentlige ritualer, og de nytestamentlige skrifter knytter an

til de gammeltestamentlige forestillinger om blod og dets betydning i kulten i forståelsen af Jesu blod og dets vigtige rolle i frelsesgerningen.

Noter

- 1 Denne artikel tager udgangspunkt i mit igangværende ph.d.-projekt med titlen: »The Efficacy of Blood. A Ritualistic Analysis of the Function of Blood in Selected Hebrew Bible Texts«.
- 2 Den hebraiske term for spedalskhed *sāra'at* (סַרְאִת) dækker over en række hudsygdomme, men den nærmere betydning er fortsat uklar.

- 3 Jeg har tidligere behandlet Milgroms fremstilling af *hattā't*-offeret (Christensen 2010, 9-12).
- 4 I den danske oversættelse af Bibelen fra 1992 er verbet *hittē'* oversat med »at rense for synd«, men det er også muligt at oversætte verbet med »at fjerne synd« (Eberhart 2002, 168).

Litteraturliste

- Christensen, Anja. 2010. »Urenhed i de præstelige tekster med særlig henblik på diskussionen mellem Maccoby og Milgrom«, kandidatopgave indleveret ved Aarhus Universitet.
- Eberhart, Christian. 2002. *Studien zur Bedeutung der Opfer im Alten Testament: Die Signifikanz von Blut- und Verbrennungsriten im kultischen Rahmen*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Eberhart, Christian. 2011. »Atonement«. *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*, Vol. 3. Berlin: De Gruyter, 24-66.
- Eberhart, Christian. 2012. »Blood«. *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 201-212.
- Eberhart, Christian. 2017. »Blut/Blutriten«. *Das wissenschaftliche Bibellexikon im Internet (WiBiLex)*, <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/15477/> (set d. 5. august 2021).
- Feder, Yitzhaq. 2011. *Blood Expiation in Hittite and Biblical Ritual*. *Origins, Context, and Meaning*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Gilders, William K. 2004. *Blood Ritual in the Hebrew Bible: Meaning and Power*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Gudme, Anne Katrine de Hemmer. 2019. »Liquid Life: Blood, Life, and Conceptual Metaphors in the Hebrew Bible and the Ancient Near East«. I *Language, Cognition, and Biblical Exegesis: Interpreting Minds*, redigeret af Ronit Nikolsky. London: Bloomsbury Academic.
- Lambert, W. G. og A. R. Millard. 1969. *Atra-Hasis: The Babylonian Story of the Flood (With the Sumerian Flood Story by M. Civil)*. Oxford: Clarendon Press.
- Milgrom, Jacob. 1991. *Leviticus 1-16: A New Translation with Introduction and Commentary*. The Anchor Bible 3. New York: Doubleday.
- Thyssen, Henrik Pontoppidan. 1996. *Justin: Apologier. Oversættelse med indledning og kommentarer ved Henrik Pontoppidan*.

oppidan Thyssen. Bibel og historie 18.
Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Forfatter

Anja Smedstrup Christensen
Ph.d.-studerende ved Det teologiske
fakultet, Universitetet i Oslo
Blindernveien 9
0371 Oslo
asc@teologi.dk